

ישראל בין הים למדבר מסע לאורך הבקע סורי אפריקאי חלק ג'

ארץ ישראל היא מסדרון, וכל מי שחי בה חי מסדרון.

מה פירוש לחיות בין הים התיכון למדבר?

מנין הגיעו לכאן אבותינו הקדמונים, ומדוע הגיעו דווקא לכאן?

אם ברצוננו להבין את ההיסטוריה, עלינו לרדת לחקרה של הגיאוגרפיה שעליה צמחה אותה היסטוריה.

הגיאוגרפיה ההיסטורית של ארץ ישראל מתחילה בבקע הסורי-אפריקני.

מסדרון צר, בין הים ובין המדבר. מסדרון שאינו אלא מעבר, לכאורה, בין הציוויליזציה הגדולה של הדרום אל הציוויליזציות הגדולות שבצפון, ולהיפך; מעבר שבו צועדים חילות הדרום לכבוש את הצפון, ובו צועדים חילות הצפון לכבוש את הדרום.

החיים במסדרון אינם אלא חיים במסדרון. אותם אלו החיים במסדרון חייבים לפתח תכונות מסוימות כדי לשרוד, ותכונות אלו חייבות להתבטא בזהות, ואלו התכונות אשר במסגרתן נהפכת הזהות לתרבות.

משהו בחיי המסדרון - כאשר האדם והחברה והזהות והתרבות הם המסדרון שאותו רומס הכובש מדרום בדרכו אל הצפון ולהיפך - מזכיר את העשב הנמוך, הנרמס ברגלי העדרים השועטים בו, אך שב ומתיישר כשוך השעטה.

ארץ ישראל היא גם מפגש, נדיר ואולי ייחודי, של ארבעה סוגי אקלים: אקלים סודני-טרופי, אקלים טוראני (מעין כוך אקולוגי שנוטר מהימים שלפני השבר הסורי-אפריקני), אקלים ים-תיכוני ואקלים צפוני. ארץ אשר בה, בהליכה למרחקים לא גדולים, אתה עובר בזמן קצר מאזור גיאוגרפי מובהק אחד לאזור גיאוגרפי מובהק אחר. ארץ שבה גבול הצמיחה הדרומי של צמח צפוני נושק ממרחק של כמה סנטימטרים את גבול הצמיחה הצפוני של צמח דרומי.

ארץ קטנה כל כך ובה צמחים ובעלי חיים אנדמיים, ארץ שאין בה מים רבים, ואף על פי כן פרוחה בה התרבות החקלאית למיניה.

ארץ כל כך קטנה ועם זאת כה עשירה במגוון הנוף, הצמחייה והחיים; מעין מיקרוקוסמוס, מעין שלולית קטנה או טיפה זוהרת שהכול בה.

מאמר שלישי זה מציג כיצד השפיע הבקע הסורי אפריקאי על החי והצומח של האזור, על נדידת הציפורים השנייה בגודלה בעולם, היכן נפגשים צמחים ובעלי חיים ממקומות שונים בעולם וחיים זה לצד זה. הנושא השני עוסק בעיר בית שאן, עליה נכתב "אם גן עדן בארץ ישראל הוא, בית שאן פתחו" (בבלי, עירובין י"ט)

חי וצומח לאורך הבקע הסורי אפריקאי

למרות שטחה הקטן יחסית, מתייחדת ישראל בעושר של מאפיינים גיאוגרפיים שיוצרים בה פסיפס של בתי גידול השונים זה מזה באקלים, בקרקע ובגובה הטופוגרפי. מגוון הנופים והמערכות האקולוגיות מקיים מגוון של מינים ושל אוכלוסיות של מינים.

כבר במקורות מתואר עולם עשיר הקיים בארץ ישראל. בתארו את ארץ הבחירה לבני ישראל במדבר, אלוהים מציין את שבחה "ז' כי יהוה אלהיך, מביאך אל-ארץ טובה: ארץ, נחלי מים--עֵיִנֶת וְתַהֲמַת, יְצֵאִים בְּבִקְעָה וּבְהָר. ח אֶרֶץ חֹטָה וְשֹׁעֲרָה, וְגִפְן וְתַאֲנָה וְרִמּוֹן; אֶרֶץ-זֵית שֶׁמֶן, וְדָבָשׁ." (דברים ח, ז-ח).

מיקומה של ישראל בצומת היבשות אפריקה, אירופה ואסיה הביא אליה מגוון מינים שהתפתחו בסביבות מחיה שונות. בתקופות קדומות הייתה מחוברת ארץ ישראל לסירוגין לגוש של אפריקה או לזה של אירופה-אסיה (אירואסיה), או לשניהם. בעלי החיים אשר התפתחו בנפרד בכל אחת מהיבשות, עברו מדרום צפונה ומצפון דרומה בכל פעם שהיבשות היו מחוברות. **עבור חלק ממינים אלו מהווה ישראל גבול תחום תפוצתם.** בנוסף לכך מאפשר הגשר היבשתי למספר גדול של מיני עופות לנצל את ישראל כנתיב נדידה בדרכן מאפריקה לאסיה באביב, ובחזרה לאפריקה בעונת הסתיו.

בישראל מתקיימים מספר טיפוסים אקלים, המאפשרים קיום של מגוון מינים גדול. בתחום גיאוגרפי צר קיים מפל חריף בתנאי האקלים: אקלים לח בצפון מול תנאי יובש קיצוני בדרום, תנאי אקלים לח יחסית וממוזג במערב ותנאים יבשים

וחמים במזרח. גם הבדלי הרום יוצרים שוני באקלים: אקלים קריר ולח יחסית בראשי ההרים ואקלים חם ויבש בבקעת הירדן. מינים השונים מאוד זה מזה בדרישותיהם האקולוגיות יכולים למצוא את התנאים המתאימים להם. כך למשל ניתן למצוא בארץ מינים של בעלי חיים אוהבי קור המגיעים אלינו מאירופה הקרה. מנגד נוכל למצוא מינים אוהבי חום ויבש המגיעים מאפריקה וחיים אצלנו במדבריות דרום הארץ ולאורך בקעת הירדן. הדבר מאפשר לבעלי חיים מאזורים שונים, כגון בעלי חיים מדבריים ובעלי חיים מאזורים ים תיכוניים וערבתיים, לחיות לאורך השבר זה לצד זה.

קיפוד מצוי פעיל יום מגיע מהאזור הים תיכוני

קיפוד המדבר פעיל לילי מגיע מהאזור המדברי

כך למשל, בשעות הלילה ניתן לצפות בקיפוד המדבר ובקרבת מקום לראות גם קיפוד מצוי, שהוא בעל חיים מהאזור הים תיכוני. גם את חתול הביצות, טורף ים תיכוני הפעיל בשעות הלילה, ניתן למצוא לצדו של הקרקל, שהוא טורף מדברי הפעיל בשעות המוקדמות של הבוקר; גם שפן סלעים שמוצאו מאפריקה ושהארץ היא גבול תפוצה צפוני, נמצא לצידו של ארנבון, שמוצאו מספרד. לאורך ההיסטוריה, היה אזור הבקע דל באוכלוסייה ביחס לאזורים אחרים בארץ. גם כיום קיימים שטחים נרחבים שנותרו במצבם הטבעי. שטחים כאלה נותנים לחיות הבר מרחב מחיה פתוח. חיות רבות שהפכו לנדירות באזורים אחרים בארץ, כתוצאה מפעילות אדם (ציד, קיטוע בתי גידול, הרס בתי גידול והפרעות שונות) נותרו נפוצות באופן יחסי במרחבי הבקעה. הדבר היה נכון גם בימי העבר- לדוגמה האריות האחרונים ששוטטו בארץ, למשל, ניצודו בבקעה בתקופת הצלבנים. בפאונה של ישראל, מגוון אדיר של מינים. מס' משפחות היונקים בישראל הוא כ- 30. מספר זה זהה למספר משפחות היונקים שיש בכל אירופה, ואף עולה עליו.

שפן סלעים – מוצאו : מאפריקה , גבול תפוצה צפוני

ארנבון מוצאו : מספרד

ציפורים

ישראל היא בין המדינות העשירות ביותר בעולם בכמות הציפורים החיות בה ונודדות דרכה, כמו גם במספר המינים בהם ניתן לצפות בעונות מסוימות או לאורך כל השנה. מגוון סיבות לתופעה מיוחדת זו.

הראשונה בהן היא המגוון העצום של סביבות חיים שונות, על מרכיבי האקלים, מסלע, כיסוי צמחייה ועוד תנאים ביוטיים וא-ביוטיים היוצרים "בית-גידול"-habitat.

השניה, שהזכרנו קודם- מיקומה של ישראל, ולמעשה שייכותה לשלוש יבשות-אם: אפריקה, אסיה ואירופה. ככלל, ניתן לומר כי היבשות מתאפיינות במגוון ייחודי של בעלי חיים. כחלק, אף כי בקצה של כל אחת משלוש יבשות אלו, זוכה ישראל לנציגות מעולם העופות של שלוש היבשות.

ועוד- בהיות ישראל ציר נדידת העופות השני בגודלו בעולם (אזור פנמה הגדול בעולם), קרוב למיליארד עופות חוצים את שמייה מדי עונת נדידה.

שילוב גורמים מרכזיים אלו, יחד עם גורמי משנה נוספים שלא נפרט, הפך את ישראל למעצמת צפרות בקני מידה עולמי.

191 מיני ציפורים חיים ומקננים כאן באופן קבע (מינים יציבים) ויותר מ-280 מינים חולפים בארץ מהלך נדידתם העונתית או שנמצאים פה רק בתקופה מסוימת – בחורף (נקראים מינים חורפים) או בקיץ (נקראים, כמובן, מינים מקייצים). 40 מינים נוספים הם מינים מזדמנים שאינם קבועים ונמצאים אף כי הם מחוץ לאזור תפוצתם. כן מוכרים בישראל יותר מ-20 מינים פולשים – כאלו שברחו מהשבי או הובאו לאזור על ידי האדם.

מפת נדידת הציפורים

הסיבות לנדידה- היום הולך וקצר. מזג האוויר משתנה לרעה, הטמפרטורות יורדות המזון הולך ופוחת. **שתי עונות נדידה-** באביב, מן ה-1 במרץ ועד סוף מאי, נדידה צפונית; בסתיו, מן ה-1 באוגוסט ועד סוף נובמבר, נדידה דרומה.

חלק מן הציפורים העוברות בבקע הסורי אפריקאי מנצלות את תנאי הדאייה הטובים (תרמיקות) המתפתחים לאורך הבקעה כתוצאה מההתחממות הקרקע- בעונות הנדידה ניתן לראות בשעות הבוקר לאורך כביש הבקעה (כביש 90) להקות גדולות של חסידות ודורסים אחרים המתרוממים מהקרקע לאחר מנוחת לילה; אחד המראות המרשימים הוא

נסיעה לאורך קילומטרים תוך ליווי העופות הנוודים. אך 70% מן הציפורים הנוודות נודדות בלילה. אלה, אינן מנצלות את הטרמיקות אל משתמשות בכוח כנפיהן.

בורות בתחום זה גרמה בעבר לאסונות כבדים ואובדן חיי אדם בתאונות בהן מטוסים פגעו בציפורים נודדות. בחיל האוויר, המפעיל מגוון מטוסים מהירים (להם קשה ואף בלתי אפשרי לחמוק מציפור או אף להקה קטנה אם זו במסלול טיסתם) נרשם לאחר הנסיגה מסיני וצמצום המרחב האווירי, מספר רב של תאונות, חלקן קטלניות ואינספור תקריות. כך, למשל, בשנת 1995 קיפחו סרן רונן לב וסרן ירון ויונטה את חייהם כשטסו ה-F15 בו טסו פגש להקת חסידות בנחל צין. למעשה, מאז 1948 התרסקו 9 מטוסים והתרחשו יותר מ-75 תאונות עם נזקים מעל חצי מיליון דולר כל תאונה, ואלפי תאונות עם נזקים.

מחקר מקיף ביותר על נדידת הציפורים נערך במימון חיל האוויר, משרד המדע, החברה להגנת הטבע ואוניברסיטת תל אביב. במהלך המחקר, שהיה לעבודת דוקטורט, בנה פרופסור יוסי לשם מפת נדידה בעזרת דאונים, מכמים, רשת צופים ומצל"טים. הוא דאה בדאון במשך 270 יום על מנת להשלים את המעקב אחרי מסלולי התעופה של הציפורים. בסופו של דבר נקבעה שיטת מעקב ודרכי התרעה לחיל האוויר- כל זה מתבצע היום במרכז הבינלאומי לחקר נדידת הציפורים בלטרון בניהולו של יוסי לשם. חישובים שנעשו מראים כי לחיל האוויר נחשך עד 2007 סכום של 730 מיליון דולר.

כטייסים בכלים שונים יש לנו מחויבות להכיר את אדוני השמיים, להבין ולכבד אותם כי אנו בסך הכול אורחים שם...

צומח

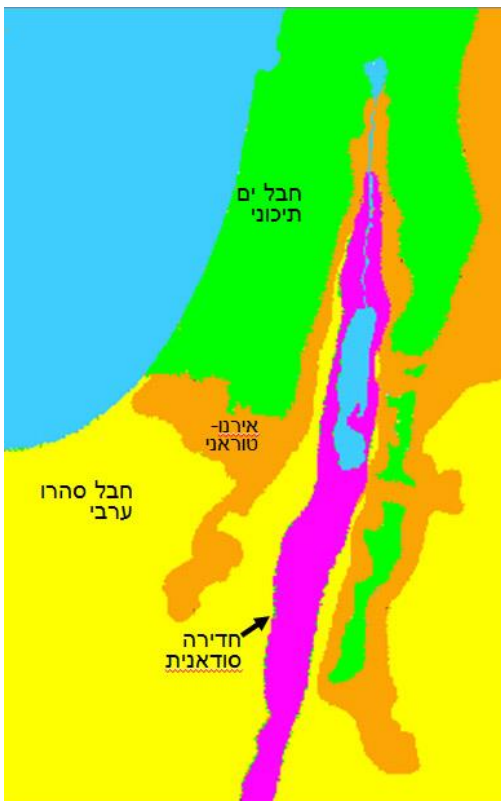
ארץ-ישראל נמנית עם הארצות העשירות במיני צמחי-הבר: גדלים בה כ- 2,600 מינים, השייכים לכ- 130 משפחות. לשם השוואה: מספר דומה של מיני צמחים מצוי רק בארצות הגדולות ממנה בהרבה, כמו גרמניה או בריטניה.

פיטוגאוגרפיה היא תחום בבוטניקה העוסק בחקר התפוצה הגאוגרפית של צמחים והיא מכונה גם גאובוטניקה. אזור גאוגרפי מוגדר של צמחים מתוחם פיזית ומאופיין על ידי אקלימו והצומח בו. כלל הגורמים המשפיעים על מאפייני הצמחייה האזורית הם האקלים, הקרקע והטופוגרפיה.

ישנן ארצות, כמו ארצות מרכז אירופה, שכל שטחן מצוי בתוך אזור אחד; לעומתן ישנן ארצות, כמו ארץ ישראל, בה נפגשים ארבע אזורים פיטוגאוגרפיים: האזור הים-תיכוני, האזור האירנו-טורני, האזור הסהרו-ערבי וההאזור הסודאני.

חלוקה גיאובוטנית של ארץ ישראל, אזורים פיטו (צמח) גיאוגרפיים:

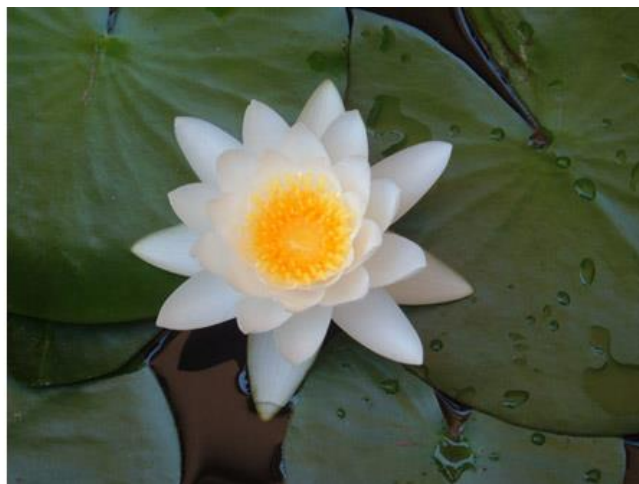
1. מבאר שבע צפונה - "גן פורח", אזור ים תיכוני.
2. מבאר שבע דרומה "מדבר-שממה" - סהרו ערבי, סודני.
3. מאזור ים המלח עד אילת בבקעת הירדן, השפעה בוטנית דרומית, והאזור המערבי של אזור הסהרו ערבי שייך לאזור המדבריות העולמי. הוא חודר גם לאורך מישור החוף צפונה, עד ראש הנקרה.
4. בצפון ישנה חדירה מכיוון רמת הגולן העוטפת את הכינרת מגיעה עד מצפה רמון הנקראת אירנו טורני. חדירה זו המופיעה תמיד בין אזור ים תיכוני לאזור סהרו ערבי נקראת גם חגורת ספר.

לחלק מן הצמחים הארץ היא קצה תפוצתם הצפונית ביותר ולחלק קצה תפוצתם הדרומית ביותר. לעתים נראה את שניהם באותו תא שטח. כך, למשל, טיול בשמורת החולה מזמן לנו מפגש עולמי המתרחש רק בשבר- שני פרחים זה לצד זה:

נימפיאה לבנה - צמח ממוצא צפוני/אירופאי שישארל גבול תפוצתו דרומי ו**נימפיאה כחולה** - מין טרופי, שישארל היא גבול תפוצתו הצפונית.

ישראל היא גבול התפוצה הצפונית של הצומח הסודני. בין הצמחים הנמנים על קבוצה זו ניתן למנות את השיזף המצוי, פתילת המדבר, הזקום המצרי, הסלודורה הפרסית, המורינגה הרתומית והשיטה הסלילנית.

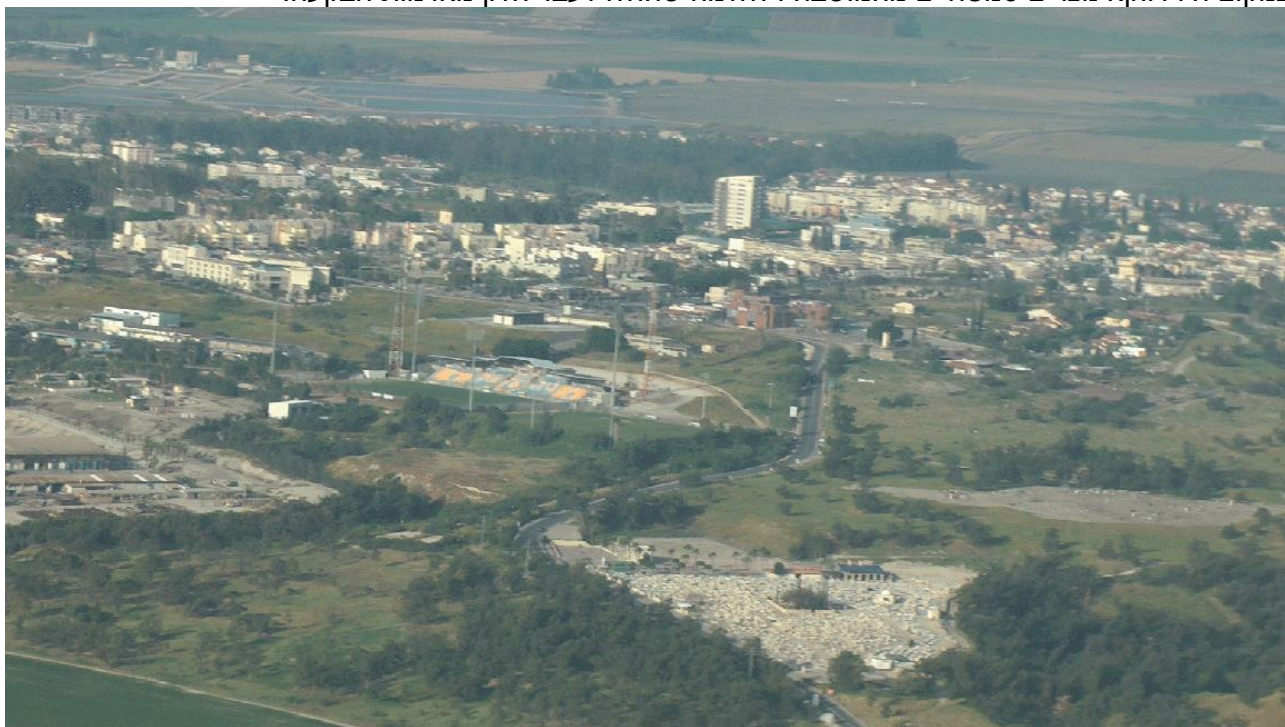
נימפיאה לבנה – צמח ממוצא צפוני/אירופאי שישראל גבול תפוצתו דרומי ונימפיאה כחולה - מין טרופי, שישראל היא גבול תפוצתו הצפוני.

בקעת בית שאן

בקעה המצויה בין הר הגלבוע לבין חלקו של נהר הירדן שליד רכס הגלעד. הבקעה כונתה גם בשם "עמק בית שאן". בקעת זו הינה חלק מן הבקע הסורי אפריקני ומהווה צומת על ציר צפון דרום לאורך הבקע הסורי אפריקאי. בזכות מיקומה בקצהו המזרחי של עמק יזרעאל, שימשה הבקעה קטע בנתיב שבין הים התיכון ובין אזור עבר הירדן ושאר הארצות הנמצאות מזרחה.

בזמן האימפריה העות'מאנית עבר בבקעה נתיבה של רכבת העמק שחיברה בין חיפה לדמשק ושמשך דרך עמק יזרעאל ובקעת בית שאן בדרכו לסוריה.

בזמן המנדט הבריטי הקשו הבריטים על התיישבות יהודים במקום, והראשונים שהחלו את ההתיישבות המחודשת במקום היו דווקא נוצרים טמפלרים מהמושבה וילהלמה שהחלו לעבד חלק מאדמות הבקעה.

בית שאן

בית שאן היא אחת הערים העתיקות בארץ ישראל- המקום שהיה מיושב ברציפות כ- 6000 שנה. העיר הייתה ממוקמת על דרך הים, דרך שחיברה בין מצרים למסופוטמיה. מיקומה של העיר היה אסטרטגי, והיא נמצאה על מקום המפגש בין בקעת הירדן לבקעת עמק יזרעאל, כשהיא יושבת הן על הציר הראשי המוביל מירושלים לטבריה, והן על הציר הראשי המוביל מן הבקעה אל הים התיכון, שהוא למעשה תחילתו של שבר משנה של הבקע הסורי אפריקני.

תולדות העיר:

- העיר מוזכרת בכתבי המארות בשם "אשאן". בית שאן נזכרה ברשימת כיבושיו של תחותמס השלישי במסעו לא"י במאה ה-15 לפנה"ס (1468 לפנה"ס).
 - בתנ"ך היא מוזכרת כבר בכניסת בני ישראל לארץ. על פי ספר יהושע, העיר הפכה נחלתו של שבט מנשה, אשר לא יכול היה לכבושה, בגלל רכב הברזל אשר לכנעני יושב העיר. בתקופת המלך שאול מסופר כי לאחר שהמלך שאול נוצח בגלבוה בידי פלישתים, שמו את גופתו וגוויות בניו על חומת העיר בית שאן, (לפי הפסוק **בית שאן**); העיר נכללה בתחום הנציבות של המלך שלמה, לאחר שנכבשה על ידי דוד. כמו כן היא נזכרת ברשימת הערים הכבושות לאחר מסע שישק לא"י, בימיו של רחבעם (925 לפנה"ס).
 - בימי בית שני הייתה העיר עיר מעורבת בה גרו יהודים שקראו לה **ביישן**, ויוונים שקראו לה **סקיתופוליס**.
 - בתקופה הרומית כונתה העיר "**ניסה סקיתופוליס**", ע"ש ניסה, שהייתה במיתולוגיה היוונית האומנת של דיוניסוס, אל היין והפריון ופטרונה של בית שאן. המסורת מספרת כי **דיוניסוס**, אל היין, קבר במקום את אומנתו **ניסה** ויישב בעיר את ה**סקיתים**, בני השבטים מדרום רוסיה שהיו מבני לווייתו. גילוי פסלו של דיוניסוס בחפירות בעיר מלמד שפולחן דיוניסוס אכן רווח בעיר.
- בית שאן הייתה אחת מערי ה**הדקאפוליס** - ברית של עשר ערים הלניסטיות שראשיתה בימי השלטון הרומאי. פומפיוס שיחרר את הערים ההלניסטיות מהשלטון החשמונאי ששלט בהן למעלה ממאה שנים. ערי ה**הדקאפוליס** שמשו כבסיס כוח לשלטון הרומאי כנגד שאיפות העצמאות המרדניות היהודיות. הן ישבו על הציר הרומאי העיקרי של דרך המלך והיוו בכך מחד גיבוי לביטחון הצבא ולכלכלתו ומאידך נקודות הצטברות סחורות ושיווקן לשוקי האימפריה שמערב להן. בין הערים, הנזכרות לראשונה אצל יוסף בן מתתיהו, נמצאות גם, סקיתופוליס (בית שאן), גדרא (אום-קייס), היפוס (סוסיא) וגרסה (גר'ש). הערים קבלו מפומפיוס זכות לטביעת מטבעות ולאוטונומיה.
- בעת המרד נגד הרומאים, בשנת 66 לספירה, נרצחו היהודים תושבי העיר בידי שכניהם. הרומאים החזירו את העיר לידי תושביה הקודמים ושמה שונה שוב ל**סקיתופוליס**. בימי הקיסר הדריאנוס (138-117 לספ"ה) התפתחה העיר מאוד, ולשיא פריחתה הגיעה לאחר מרד בר כוכבא. בתקופה הרומית ישבו בה אזרחים פגאניים ולצדם יהודים ושומרונים. העיר פרחת והתרחבה והוקמו בה מבני ציבור ושלטון מפוארים, שצוינו בכתובות ועוטרו בפסלים.
- לאחר הכרזת הנצרות כדת הרשמית של האימפריה, במאה הרביעית, השתנו סגנון החיים והארכיטקטורה בעיר. האמפיטאטרון, זירת קרבות אכזריים בין גלדיאטורים וחיות טרף, נזנח. לעומת זאת המשיכו לפעול התיאטרון, בית המרחץ והמזרקות. למרות שבבית שאן נבנו אז כנסיות, מרכז העיר שמר על אופי פגני, החלפת המקדשים הפגניים והבסיליקות בכנסיות נעשתה באיטיות. השרידים המרשימים ביותר, הם מתקופות אלו.

בראשית המאה השלישית פטר רבי יהודה הנשיא את הקהילה היהודית בעיר כמו גם תושבי ערים מעורבות אחרות, ממצוות ומסים והקשורים בארץ,

בעיר היה בית כנסת ובו פסיפס מרשים שנחשף בסוף שנות ה-60, ומקדשים אליליים גדולים שהפכו אחר כך לכנסיות. מה מצאו אנשים בעת העתיקה לבוא ולהתגורר בבית שאן? והרי תנאי האקלים קשים מאוד, הקיץ מצמית כמעט כל רצון לפעילות פיזית והעיר מרוחקת מן המרכז. מבחינה אקלימית, לבד מן החום הקשה, העיר מצויה על גבול המדבר מבחינת כמות המשקעים. כ- 300 מילימטר בממוצע לשנה. ובכל זאת, למרות תנאים אלה, אומר עליה האמורא **ריש לקיש**: "אם גן עדן בארץ ישראל הוא, בית שאן פתחו" (בבלי, עירובין י"ט)

מה גן עדן כאן? ובכן, ראשית, שפע של מים. סביב לבית שאן נובעים כ-30 מעיינות שספיקתם הכוללת היא כ-100 מיליון קוב מים בשנה. בנוסף למעיינות הרבים, זורמים שני נחלים: האחד, נחל חרוד, מצפון לתל בית שאן והשני נחל האסי - עמל הזורם ממרגלות הגלבוה וחוצה את העיר הרומית. אם כן זו כמות נדיבה של מים המאפשרת עיבוד חקלאי של גידולים שונים. החקלאי אינו שם יתנועע על גשמי העונה - יש לו משק מים סדיר המאפשר תכנון של גידולים לפי כמות מים נדרשת בעונתם של הגידולים.

בנוסף לשפע המים, אדמתה של בית שאן נחשבת לאדמה פורייה. בחלקה היא אדמת סחף מהרי הגלבוה והיא נוחה לעיבוד חקלאי. אם כן - שפע של מים, אדמה פורייה ואקלים נוח לעיבודים חקלאיים - מתכון מושלם לתנאים מקומיים טובים להקמת יישוב.

שרשרת הרים נמתחת לאורכה של ארץ ישראל מחברון בדרום ועד הגליל בצפון. הרים אלה מקשים על מעבר ותנועת שיירות מן המזרח אל הים ואל מצרים. עמק בית שאן הוא אחד מחמשה עמקים היוצרים פרזודור נוח למעבר שיירות ותנועת עוברי דרכים. עמק בית שאן, עמק חרוד ועמק יזרעאל מאפשרים מעבר נוח אל מרכז הארץ דרך העיר מגידו, ואל דרך הים המובילה למצרים. עמק קישון ועמק זבולון מאפשרים מעבר נוח אל עכו הנמל העיקרי דרכו הפליגו אל הים התיכון ואל יוון ומקדוניה

ארץ ישראל, אם כן, היא ארץ מעבר בין הסהר הפורה של מסופוטמיה היושבת על נהרות הפרת והחידקל, ובין מצרים היושבת על נהר הנילוס ובה שפע של תבואה ובית שאן היא עיר מעבר חיונית לשיירות מן הגלעד ומדמשק אל מצרים שבדרום. בין שתי ממלכות אלה, התקיים מסחר של תבלינים, בשמים, חיטה יין ושמן ועוד וסחורות. בית שאן נטלה אף

היא חלק חשוב במסחר זה. בית שאן הצטיינה בגידולים חקלאיים כמו חיטה, יין, שמן. גם הפשתן, הבדים והבגדים שיוצרו בבית שאן זכו לביקוש רב ונקבע להם מחיר גבוה ברחבי האימפריה.

תודות :

לעמיר שלום על העריכה.

ליאנה מרקשייד הטייסת. **וניר הרטמן** הטייס

ליונתן פן ועידו הרטמן הצלמים

לנוחי ועומר מרקשייד על התמיכה הלוגיסטית

עד הפעם הבאה- נתראה!!!

אבי הרטמן

קישור לסרטון: [לחץ כאן](#)

להורדת המסלול בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)

להורדת המסלול בפורמט עמוד ענן: [לחץ כאן](#)

למזג אויר לאורך המסלול : [לחץ כאן](#)

למפת Google Maps : [לחץ כאן](#)